

ÉS, 1996/22. 05. 31. 3-5.o.

Az ötlábú bárány

- Eörsi Istvánnal beszélget Mihancsik Zsófia -

- 1 -

„A magánember, aki vagyok, alig várja már, hogy befussunk X állomásra. De van egy másik lényem is, nevezük el jobb híján, kompromittált szóval publicistának, és ez a második ficó... azt gondolja, hogy az első számú úr sorsdöntő találkáját beárményköltné, ha öneki dolga végezetlenül kellene leszállnia a vonatról.”

Vonaton, éjjel (1980)

– Miféle műfaj ez a publicisztika, amelyet hol szégyellni kell – lásd: „kompromittált szóval publicista” –, hol vállalható, és amelybe beférnek klasszikus értelemben vett publicisztikai írások, írószövegségi felhasználások, de ahogy a kótetét néztem, nagyobb lélegzeti eszmefuttatók is.

– Először is, 1980-ban azért tartottam kompromittáltnak, mert azok, akik a Kádár-korszakban publicistának számítottak, többnyire a valóság napi célokot szolgáló, apologetikus feltalálásával foglalkoztak. De a publicisztika azért is rossz hírbe keveredett – és ezt a saját bőrömön sokszor megtapasztaltam –, mert Magyarországon a publicistát és a művészt szembe szokták állítani. Ez olyan provinciálisan arisztokratikus szellemi magatartásból következik, amilyenrel más országokban sohasem találkoztam. Nálunk sincs alapja, hiszen a legnagyobb magyar publicista Ady volt, de Kosztolányi és Karinthy is említhetném a művészt.

* Eörsi István: *Az ötlábú bárány. Válogatott publicisztikai írások. A Pesti Szalon könyvkiadó könyvheti kötete.*

publicisták közt. Én a börtön után csak publicistaként kerülhettem vissza az irodalmi életbe. Az első ajánlat, amelyet nem sokkal szabadulásom után az *Élet és Irodalomtól* kaptam, az volt, hogy írjak kritikát egy Espronceda nevű, 19. századi spanyol romantikus költő Don Juan-verséről. Megírtam, monogramos aláírással, de az *ÉS* akkori főszerkesztője hónapokon át nem közölte. Azt mondta, előbb gyakoroljak önkritikát, lássam be, hogy a forradalom idején tanúsított magatartásom objektíve hibás volt. Ha Zek Zoltán, aki nagyobb író nálam, hajlandó volt saját 56-os szerepléséről önkritikus verset írni, én se akarjam megúszni a dolgot. Arra mindenestere elég hamar rájöttem, hogy ezeknek a kincs recenzióknak semmi értelmük sincs, ha az ember nem ad nekik valamiféle csavart. Viszont ha egy vers kapcsán, mondjuk, arról elmélkedem, hogy mi a szerepe a donjuanzizmusnak egy prúd társadalomban, tehát ha egy csavarral a jelenre vonatkoztatom, hogy saját morális, politikai vagy esztétikai céljaimra használjam, akkor az már nem recenzió, hanem publicisztika. Talán még értelem is volna annak, ha ilyesmivel bajlódnék. Ekkor jött Katona Éva ajánlata, amiért a mai napig hálás vagyok neki, hogy próbálják rádiókritikát írni az *ÉS*-nek. Így írtam meg egyik első publicisztikámat – a kótetben is szerepel *A békakirályt*, amely természetesen nem a rádióban hallott meséről szól, hanem arról a dilemmáról, hogy befogadjuk-e az égvunkba a békát, annak reményében, hogy királyfi, vagy ne. A Kádár-korszak központi dilemmája. De lehet a meséről erotikus konnotációban is gondolkozni. Szóval a műfaj számomra azt a kérdést vetette fel, hogyan tudok a napi témafeladatokra hagyatkozva valami olyasmiről írni, ami számomra nagyon fontos.

– Ennyiben a publicisztika tényleg nem irodalmi műfaj.

– Természetesen nem, hiszen az irodalomnak, elsősorban a költészetnek föltétlenül arról kell beszélnie, amiről a költő szólni akar. Míhelyt a költő – most már kimondom a szót, amit eddig kerülgettem – ürügyet keres, abban a percben vége van, mert csak allegorikus verset írhat, lásd: *A madár fiaihoz*. Lehet ilyesmit szépen, sőt, nemzetevelő módon megírni, de míhelyt a központi metafora egyértelműen is maradéktalanul behelyettesíthető egy másik szóval, a közéletnek nincs mozgáster. Mint ahogy a publicisztika se jó, ha az ürügy pontosan fedi a mondanót. Látja, elkezdtem mesélni *A békakirályt*, és egyszerre két dolog jutott eszembe róla, Kádár meg az erotika, de még két-három másik értelmezésre is gondolhattam volna. Ez persze nem jelenti azt, hogy a költői beszéd során ne alakulna ki valamiféle sokrétűség. De ezt elsősorban a költői nyelv teremti meg, nem pedig valamiféle előre eltervelt gondolati áramány. Mégis van két olyan tulajdonsága a publicisztikának, amely a vershez teszi hasonlónak. Az egyik az, hogy mindkettőnél a pillanat nyújtotta íhlethetből kiindulni. Ha erre vagyok mérges, ezt kell megírnom, ha az vonz éppen, akkor azt. És közben nem szabad arra gondolnom, hogy ezen kívül legalább négy vagy öt olyan dolog van, ami miatt éppen mérges vagyok, vagy ami éppen vonz, mert akkor úgy járunk, mint amikor fényképezés közben elmozdítjuk a gépet: elmosódik a kép. Ez a versben is így van. Ady azért tudott hol Istenben kételkedő, hol fenntartás nélkül hívó verseket írni, mert képes volt az adott pillanat igaz-

ságát maradéktalanul átmenteni a versbe. Nagyon nehéz megcsinálni, hogy az ember az adott pillanatnak teljeseen átadja magát.

– Nem egészen értem, hogy hol van a személyiség lenyomata és a vele is hitelesített vélemény, ha a pillanat adta íhlethez van kötve a dolog.

– Ez a líra és a publicisztika másik közös tulajdonsága: a személyiségnek mindkettőben kitüntetett szerep jut. Nem zártal, hogy az író vagy a költő magáról beszél, hanem a pátosz által. Pátosznak a tárgyhoz fűződő érzelmi viszonyt nevezem. Ezért van az, hogy akár én-költészetet művel valaki, mint Ady, akár ki sem ejti azt, hogy én – Eliot például –, ha nagy költő, híhetetlenül gyors ráismer az ember. És nemcsak a stílusból, mert a stílus Shakespeare-t és Balzacot is jellemzi, hanem azért, mert nem a tárgyi világ áll az ábrázolás előterében, hanem a személyes viszonylatok: ez így van a versben és a publicisztikában is. Ezért engedheti meg magának a költő és a publicista, hogy megmaradjon a pillanat igazságánál: a személyiség összetartó ereje óhatatlanul egységesíti a különböző pillanatokat.

„...máskéfé kell nézmem, megint máskéfé ütnöm. Elhátrálok a személtádig is, ha kell, aztán mellé célzok, hogy találjak. De hogyan célozhatok mellé tollal? Csakis ürügyek segítségével.”

Emlékezés egy énektanárra (1992)

– Saját publicista tevékenységét ürügykorszakra és ürügytelen korszakra osztja fel. Noha, ha jól értem, a publicisztika asszociatív műfaj, tehát mindig valamiféle konkrét tárgyat – ürügyet – talál sokrétű és messzire vezetó mondanója kifejtéséhez.

– Igen nagy publicisták – a számomra legfontosabbak is, Heine és Ady – munkássága bizonyítja, hogy műfajilag semmiképp nem kötelező az ürügykeresés. A műfaji kritériumot másként fogalmaznám meg: a jó publicisztika mindig többről

szól, mint ami a közvetlen témája. Tegyük fel azt az abszurditást, hogy nekem mint írónak van személyiségem. Ha ezt bevetem, akkor a személyiség ereje lendíti át a mondanót még egy olyan konkrét politikai kérdésen is, hogy mondjuk milyen volt Orbán Viktor 1993-ban. És ez a mondanó érvényes marad akkor is, amikor az említett politikai vita a kutya se fogja érdekelni. Ady, akinek nem kellett ürügyet keresnie, sokszor egész kis írsaiba is bele tudta sűríteni saját elképesztően óriási személyiségét. Ilyenkor a publicisztika nem az ármányosan választott téma által lép túl a tárgyan, hanem azáltal, hogy ő maga benne van, és ő fontosabb, mint a tárgya. Ez az, ami összekötheti az én első és második korszakomat is. Például a *Sziszüphosz boldogsága* című írástomat egyértelműen politikai írásnak szántam, de senki sem ekként élte át, hanem morális előkeltéséget látott mögötte: hogy az embernek a rosszban is tudnia kell építkezni – egyébként ez az én legnagyobb börtöntanulásom. Tehát hogy azt a szörnyű helyzetet, amelyben akkoriban, a hatvanas években éltünk, föl lehet használni belső szabadságunk kiépítéséhez: ha az elháríthatatlan kötelességeket rutinszerűen elvégzünk, felszabadul a fejünk. Sziszüphoszról ma nyilvánvalóan más jutna eszembe, és rejtőzsi kényser nélkül, sokkal brutálisabb nyíltsággal írhatnám meg, hiszen ma is mindenféle köveket tologatunk, egyrészt a hétköznapi kötelmek természeté miatt, és azért is, mert ennek az országnak a demokratikus eszméi képeiségei igen csökevényesek és visszafogottak. De mindkét esetben a publicisztikának azt az erényét próbálom kihasználni, hogy a műfaj rákényszeríti az embereket saját sziszüphoszi helyzetük végiggondolására. Nem az enyémre! A sajátjukra. A műfaj határozott követelménye, hogy felkínálja az érzelmi és értelmi reflexiók lehetőségét. A jó publicisztika arra kényszeríti az olvasót, hogy újból végiggondolja saját nézetét. A rossz publicisztika térítői buzzalgalmából fakad, és ez csak didaktikus szószét szül. Remélem, a kótetből most kigyomlámtam efféle termékeimet.

(folytatás a 4. oldalon)

Az ötlábú bárány

(folytatás a 3. oldalról)

- Azt mivel magyarázza, hogy az elmúlt 6-7 évben a publicisztika igen közkeletű, mondhatnám úgy is, túltengő múltj lett?

- 89 után kockázat és akadály nélkül lehetett bárki publicista. Korábban ez nem így volt: egy kezemen meg tudom számolni azokat, akik megkíséreltek jó publicistikát művelni, és majdnem mind abbahagyták, mert megalkuvás nélkül ezt nehéz volt huzamosan csinálni: öngyilkosok voltak, mint B. Nagy László, emigráltak, mint Pernecky Géza, aki nagyon jó művészetpublicistikát csinált, vagy abbahagyták, mint Létay Vera, aki színházi kritikusként nagyon jó színházi publicista is volt. Mindenesetre a 89 utáni dörpöng ellenére sem gyakori manapság a jó publicisztika. Közepes publicisztikát persze jóval könnyebb írni, mint mondjunk közepes oknyomozó újságról produktumot létrehozni. Főként, ha akad egy ilyen központi, az érzelmeiket kikristályosító figura, mint Bokros Lajos volt. Neki volt köszönhető a magyar publicisztikai középser hallatlan burjánzása.

- Ön ezt első helyen Antall József nevéhez kötném.

- Kétségtelen, hogy ő is kiváltotta ezt. És vannak újságról - nevéket kegyelemből nem mondom -, akik hetente négyszer-öttször is meg tudják írni megvető véleményüket, és ehhez minden ürügy megfelelő számukra. Ebben a kockázatmentes helyzetben létrejön a személy és a műfaj egyfajta érzelmi *gleichschaltottsága*. Számomra egyébként az új korszak legnagyobb szakmai nehézsége, hogy az egyirányú pátoz nem használható. A Kádár-korszakban - legalábbis hazai vonatkozású írásaimban - csak a „nem”-et kellett variálnom. Ez a lehetőség 89 után megszűnt. Először is azért, mert már a halálos ellenségeim is halálosan gyűlölik egymást, vagyis különféle táborokba tömörülnek. Aztán: a barátaim is kormányon vannak, tehát olyan párthoz tartozom, mely a koalíció része, viszont a dolgok enyhén szólva nem úgy mennek, ahogy szeretném, ugyanakkor a ma kínálkozó politikai alternatívák csüggesztőek. Föl kell tehát tennem magamnak a kérdést, hogyan tudok úgy igazat írni a jelenlegi helyzetről, hogy ezzel ne segítsen ezeket az alternatívákat, de magamból se adjak fel bizonyos dolgokat. Vagyis ne kezdjek el nyomorúságosan taktikázni. Régebben semmiféle felelősséget nem éreztem akkor, amikor bármilyen áttételesen és ironikusan is, de kigúnyoltam a Kádár-rendszert vagy a Szovjetuniót. Legfeljebb azzal kellett számolnom, hogy Aczél György telefonál Nemes Györgynek vagy később Jovánovics Miklósnak azzal, hogy meddig fog még nálatok az Eörsi írni. Ez rendszeresen be is következett. Mondta is Nemes, hogy nem tudja, meddig fog még közölni, mert minden pénteken megszólal nála a telefon. Mondtam neki, hogy akkor péntekenként menj moziba. Ha akarod, befizetek a feleségeddel együtt. És szombatra Aczél is lecsillapodik. Ma viszont nagyobb a felelősség is, a kockázat is. Egyrészt félok, hogy megszűnik a kisebb rossz iránti elfogulatlan pillantásom - tehát elkezdek megbocsátani, megérteni, szépitni, elhallgatni számomra fontos dolgokat -, ily módon lejáratom magamat és azokat az értékeket is, amelyeket képviselek. Másrészt miként tudom úgy megírni kritikai észrevételeimet, hogy az az elképesztően rossz lehetőség, amelyet a nem európai - úri vagy populista - magyar jobboldal hatalomra jutása jelent, ne következzen be?

- Régóta hallom ezt az érvet, amely számomra azt jelenti, e tekintetben is visszatérünk a Kádár-korszakhoz, ahol - ezt maga tudja a legjobban - mindig meg kellett fontolni, ki ellen vagy éppen ki mellett ír és mit ír, mert a véleményével akaratlanul is a hatalom csejait segíthette. De maga is arról beszélt, hogy a publicisztika az a

hozzátartozik egy morális alapállás, amely végigkövethető egy életművön, és van mögötte egy beszédmód, amely csak az adott publicistára jellemző. Ez a három tényező önmagában kizárja, hogy valaki másként értelmezze a mondandót, mint amiért az leíródott.

- Én is így gondolom, csak túlhangsúlyoztam azt a mozzanatot, hogy nem akarok nekik segíteni. De mondanai csak annyit akartam, hogy erkölcsileg is és íróilag is egyszerűbb egy irányba ítni. Ezért ma a magatartás kialakítása és reflexszerű működtetése is sokkal bonyolultabbá vált. És mivel a műfaj alaptörvénye a pillanat igazsága, iszonyatosan kell vigyáznom, hogy ellentétes gondolataim és érzéseim ugyan benne legyenek a pillanatban, de ne egymással gyöngyöző módon. Ez rendkívül nehéz íróilag, és nem is tudom, mire jutottam vele: az egész könyv sikerét azok mértem majd le, hogy a második részben mennyire tudtam ezt megcsinálni.

„Valaha régen, még mielőtt eljutottam volna Archimédész bölcsességéig... azt hittem, hogy zárt rendszeren belül is úrrá lehetek az uralkodó törvényszerűségeken. Négyszéves koromban bátyám felszólítására az ágy szélére álltam, majd erősen megfogtam pizsamakabátom gombját, és kiléptem a mélység fölé. Háromszor kellett orra buknom, amíg rájöttem, hogy a saját gombomba hiába kapaszkodom.”
Bolond az autóbuszban (1976)

- Amit a publicisztikáról elmondott, azt úgy foglalnám össze a magam számára, hogy ez a műfaj az aktualitás szintjén megvalósuló értelmiségi reflexió azokra az eseményekre és viszonyokra, amelyeket megélünk, és amelyeknek a jövőbeli jelentését és következményeit meglehetősen nehéz a jelenből felmérni. Én ezt az értelmiségi reflexiót mérhetően hiányolom az elmúlt két évben. Lehet, hogy a hiány oka az, amit maga mond, hogy a jelenlegi koalícióhoz fűződő szimpátiák és kritikai késztetések együttes jelenléte bizonytalanítja el a nyilvános reflexiókat - hiszen az Antall-korszak épp olyan egyértelműen osztotta meg az embereket, mint a Kádár-féle: mindkettőben könnyű volt igazodási pontot találni, ennél fogva írni.

- Én az igények szintjén fenntartottam magamnak a kritikai szemlélődés szabadságát a jelenlegi helyzetben is. És nem vagyok ebben egyedül: ugyanezt látom az általam nagyon gyakran és nagyon hevesen nem kedvelt Tamás Gáspár Miklósnál, vagy Kovács Zoltánnál, Esterházy Péternél és másoknál is. De biztos vagyok benne, hogy ténykedésünk összességében valóban kevésbé ábrázolja az utolsó két év morális csődjeit, szakadékait és buktaóit, mint az Antall-fémjelzte négy év visszasságait az akkori publicisztika. Lehetséges, hogy ez az én írásimra is érvényes, mert Antall József nekem sokkal kellemesebb téma volt, mint ma Kunce Gábor. Szatírikus kedvemet szívesebben íletem ki rajta, mint ma a párttársaimon. De kétségtelen tény, hogy a rendőrök nem kevésbé verik a cigányokat ma, mint tették az Antall-kormány idején, ráadásul ez kevésbé összeegyeztethető egy liberális ideológiával, mint egy nemzetivel.

- Nem a szemrehányást címeztem magának - hisz ha valaki hajlandó ostromozni saját pártját, az maga -, csak a kérdést. Nem értem, hogy személyes szimpátiák vagy a közös múlt miatt indokol ilyen fokú elbizonytalanodást és elhallgatást.

- Nem csak az a baj, hogy van egy nagyobb rossz - a mai ellenzék -, mert maga erre jól megfelelt. Hanem az is, hogy bennünk, értelmiségiekben, nincs meg az a kristálytiszta bizonyosságérzés, hogy ez evidensen másként is lehetne, mint

szakban is megvolt. Most azt látjuk, hogy van egy korrupcióval és farkobehúzókkal súlyosan megterhelt közélet, az újgazdagok és a politikai szereplők különleges és föl nem tárt összefonódása, és ha megkérdézzük magunktól, hogyan, és főként, kikkel lehetne másként csinálni, kevésbé látunk alternatívát. Én ugyan határozottan és esengő hangú nemet hallok magamban, de hogy miként lehetne ez másként...

- De ezek aktuálpolitikai megfontolások! Erőviszonyok függvényévé tett mérlegelések! Ez nem a maga dolga. Épp maga írta, hogy nem kell tudnia egy írónak, egy kritikailag gondolkodó embernek, hogy mi jön helyette, azt kell tudnia, hogy ami van, miért rossz.

- Igen, ezt tudjuk is. De hadd mondjak egy példát. A múltkoriban sorra vettük magával a tévés elnökelőket, és megállapítottuk, hogy mindegyikkel kapcsolatban komoly morális aggályok merülnek fel - és ez a fogalmazás olyasfajta megszépítése a valóságnak, hogy szinte belepírulok. De ha megkérdézném magától, hogy mégis, kit ajánlana, dermedt és hosszú csönd volna a válasz, mert tudna ugyan neveket mondani, de azt is tudja, hogy a mára kialakult helyzetben az alkalmas emberek már nem vállalnák a jelölést. Ez a tudat tömpítja a kritikai attitűdöt. Meg kell írnom, természetesen, hogy ez a helyzet elképesztő, tragikus, elviselhetetlen, de közben ott van az a tudat, hogy ha én volnék Horn Gyula vagy Pető Iván helyében, kit is kérnék fel rá, hogy pályázzon. És nem tudom. A Kádár-időszakban tudtam, hogy kit raknék oda: Bibó Istvánt. És akkor ő volna a király. Az nagyszerű volna, ha Bibó volna a király. De ma nem tudom, és ez erkölcsileg felőrölheti az írói pátozást is.

- De hát itt valami tragikus szerepösszegzés van! Ismétlem: nem a maga dolga, hogy realpolitikusként gondolkodjon. Ez Pető Iván dolga. Egyrészt biztos vagyok benne, hogy nagyobb és másfajta az ismeretségi köre, mint a magáé, másrészt még tőle sem fogdom el a méntséget, amit maga mond, mert akkor jó politikus, ha ezt a látszólagos zsákutca-helyzetet is ki tudja játszani.

- Egyetértek magával, mégis, ha őszintén magamba nézek, azt kell mondanom, hogy gyakran fog el tancsatlanság. Ez régen sohasem for-

dult elő, míg nem voltam „hatalmon” - hogy öironikusán fejezzem ki magam. Noha például tudom, hogy a magyar sajtószabadságot aczéli méretű veszély fenyegeti, hiszen a sajtó és a könyvkiadás három-négy kézben összpontosult, és az egymással is összefonódott tulajdonosok egyre pimaszabbul és brutálisabban avatkoznak bele már a szerkesztés mindennapjaiba is, sőt, büntető akciókat helyeznek kilátásba arra az esetre, ha érdekeiket sértő cikk jelenne meg bárhol. És nem tudom pontosan, hogyan lehetne olyan monopóliumellenes törvényt hozni, amely nem játszható ki. Németségben vannak ilyen törvények, és ott is kijátsszák őket.

- Minden törvény kijátsszható. A törvény hiánya viszont tragikus. Mert legalább egy olyan szimbolikus intézménynek, egy olyan normának lennie kell, amely számonkérhető.

- Igaz! De hadd jelezsem a jelenlegi helyzet bonyolultságát egy másik oldalról. Az én legfontosabb problémám ma az, hogy úgy látom, a Szovjetunió összeomlása után Nyugaton megindult az emberi jogok és a szociális állam leépítése. És történik ez akkor, amikor mi hozzájuk mint ideálokhoz kezdünk közelíteni. Tehát az én pátozomban már eleve beépül az ellentmondásosság: látom, hogy amihez közeledünk, az borzalmas, ám ha nem közelednék hozzá, az a pusztulástunkat jelentené. A publicistának az a dolga, hogy úgy helyeslje például ezt a közeledést, hogy a veszélyeit se hallgassa el. Ennek a kettősségnek viszont meg egy tisztán látó politikus sem adhat hangot, mert ha megtenné, saját politikai hatását gyöngítene. Ennek ellenére úgy gondolom, legalább a jelzések szintjén tudatnia kell, hogy tisztában van ennek a haladási iránynak a problematikusával, különben újabb kataklizmákat, csalódásokat okoz, és a különféle demagóg csöcselék-mentálisoknak kínál fel újabb esélyeket. Bár a helyzet ennél rosszabb, mert úgy látom, a tisztességes magyar politikusok és a tehetséges publicisták nagy része sem látja ennek a szükségszerű fejlődési iránynak a problematikus voltát, ezért még az esetleg elhárítható rossz következmények is a végzettszerű képében törnek ránk. Részben e kritikátlanságnak tulajdonítom, hogy ma a publicisztikának van egy nagyon egysíkú, az

adott magyarországi pillanatra koncentrált jellege.

... évente ennyi és ennyi sibalettre kerül sor. Ebből ennyi és ennyi paciens tartós ápolásra szorul... A sírlőknek ez a felelőtlensége nem tűhető tovább. Hiszen balesetükkel a munkaadójukat károsítják meg. Továbbá a biztosítótársaságokat. A számlát végző soron az adófizetőknek kell megfizetniük. Erre is gondolnia kell mindenkinek, aki felcsatolta a lecét.”
A lábtörés jogáért (1990)

- Az külön probléma, hogy miért van ez az ország szellemileg is, magatartásában is ily mértékig önmagába zárulva. Én is tragikusnak tartom, hogy olyan kevés fontos és elgondolkodtató nyugat-európai vita jut el hozzánk és válik a közutad részévé, mintha még mindig szellemi vasfüggöny mögött élnénk. De miért volna ez másként, ha a saját, itthoni viszonyaink értelmezésére sem teszünk kísérletet? És ez nemcsak az értelmiségre igaz, noha első helyen az ő dolga volna, de a maga huszadik század végi, modern pártjának a politikusaival sem látom azokat a gesztusokat, jelzéseket, amelyekkel minden reálpolitikai kényszer ellenére is tudatnák velem, hogy ilyen és ilyen normák szerint szeretnének cselekedni.

- Jó példa erre a Népszabadság által bőven tálatl Pető Iván-Fenyő János-ügy. Abszurd dolog Pető Iván szemére vetni, hogy megjelenik egy olyan fogadáson, ahol Fenyő János, a Vico tulajdonosa is ott van. De nem kielégítő, ha egy politikus erre azt válaszolja, hogy Fenyő az egyik legnagyobb sajtóhatalmasság, ezért neki legalább ezen a szinten kapcsolatban kell vele lennie, mert nem lehet közömbös számára, kik és hogyan működtetik a sajtót. Ez igaz de hiányos válasz, mert a sajtó sorsát intéző erők iránti morális követelményrendszer nincs benne. A következő mondatnak tehát úgy kellett volna szólnia, hogy ha a Fenyő Jánosról szóló információk igazsága legalábbis gyanítható, benne legyen Pető Ivánnak az ilyesfajta magatartásról kialakított véleménye. Nem jó, ha nekünk, újságolvasóknak, az a következtetést kell levonnunk Pe-

tó választából, hogy neki mindegy, milyen módon szerzett sajtóhatalomról van szó, és hogy azt miként használja a hatalom birtokosa. Arról nem beszélve, hogy a bárki által megszerzett sajtóhatalom ténye nem együttműködésre kellene hogy késztesse egy politikai pártot, hanem a megszerzett hatalom tudomásulvételén túl saját közéleti erkölcsi normáinak a vele való szembeállítására. Ez a kis epizód jól jelzi a Horn-Kuncze-kormány ideje alatt bekövetkezett erkölcsi fejevételét veszélyét, miközben az elvek szintjén fenntartjuk az erkölcsi normákat. Mi becületes társadalmat akarunk ugyan, de konkrét ügyekben gyakran dobjuk be a törülközőt. Igaz: az SZDSZ szorgalmazza az összeférhetetlenségi törvényt, mely elemi korrupciós és összefonódási lehetőségeket szűrne ki. A fellépés a nyomozóhivatal ellen meggátolta, hogy netántán visszatérjünk a rendőri eszközökkel működő ellenőrzhetetlen kormányhatalomhoz, és a korrupciós ügyek kivizsgálását a miniszterelnöknek és pártvezetésének selektív érdekei befolyásolják. Csakhogy ezek elszigetelt akciók, közéleti erkölcsünket többnyire az elvek szintjén képviseljük.

– Csakhogy én azokat az elveket, amelyeknek már semmiféle hatásuk sincs a valóságos cselekvésben, nem elvekként nevezem, hanem ideológiáknak.

– Nem, itt arról van szó, hogy az elvek több forrásból buzognak elő. Egyrészt a szabadpiaci felfogás azt mondja, hogy egy újság az, aki megveszi, és nem írhatja elő neki, hogyan bánjon a tulajdonával, mert ez a magántulajdon korlátozása. A másik elvünk, hogy az igazságot kell írunk. Ez egy másik forrásból buzog. És ahelyett, hogy kísérletet tennék a két elv egyidejű alkalmazására, ahogy esik, úgy puffan-alapon járunk el. És nem beszélünk róla, hogy a kettő között ellentmondás van. Igaza van abban, hogy a publicistának viszont erről kell beszélnie, még akkor is, ha nem tudja, hogyan bekérthető össze, mondjuk a törvényhozás szintjén, a két elv. Valóban nagyon nehéz meghatározni, hogyan korlátozható ésszerű módon a tulajdon használata. Viszont, ha nem korlátozzuk, nehezen tudnánk megmondani, mivel lesz rábírtató egy főszereplő arra, hogy a tulajdonosára nézve kellemelem híreket és riportokat tegyen közzé. Holott neki ez a kötelessége.

– Ez már egy kialakult helyzet itt. Én, ha publicista lennék, megpróbálnám felgöngyölíteni – legalábbis logikailag, mert a tényszerű változat az alig létező oknyomozó újságírás dolga volna –, hogy az elmúlt két évben hol voltak azokat a pontokat, amelyek következésképpen létrejött ez a helyzet, ahol már csak rossz vagy elhanyagolt választások vannak. Ugyanis nem pusztán abban látom a bajt, hogy – példának esztében – ez a két elv ütközik. Ennél rosszabb a helyzet: olyan, néhány tulajdonos által működtetett, zárt és egymásra fonódó érdekekre épülő rendszer jött létre, amelyből lassan nincs kiút. Nem fordított a konkurens tulajdonos által birtokolt konkurens laphoz, mert lassan nincs ilyen.

– Ez olyan ellentmondás, amelyen valóban sokat lehetett volna ideje korábban segíteni, elsősorban törvényalkotással, noha a magántulajdon teljhatalma a szellemi szférát mindenképpen inficiálja – ennél szebben nem tudom mondani –, megfertőzi, megbetegíti. Ennek különféle mértékei és variációi vannak; kétségtelen, hogy mi a legkellemetlenebb változat felé haladunk.

– És maga hol olvasott erről az elmúlt két évben?

– Főként abban a lapban, amelyen éppen megjelenünk.

– Én okvetlenül megemlíteném a *Heti Világgazdaságot* is, de ami tény, az tény, bár a kettő együtt sem riadóztatta a magyar közvéleményt, még kevésbé a politikai szférát. Maga nem kevesli, ami történt?

– De igen. És én is adósok érzem magam. Egyetlen egyszer tettem említést róla, hogy Princz Gábor tulajdonos megkérte a *Magyar Narancsot*, hogy valamit hagyjon ki egy cikkből, ami meg is történt. Ezt elmondtam a *Beszélő* című lap bemutatkozó estjén, ahol ott volt Princz Gábor valamelyik embere, és a főnökének úgy számolt be az esetről, hogy valami íróféle bírálta őt ott.

– Nekem viszont többen, akik nem Princz embereként, hanem értelmiségi minőségükben voltak jelen vagy hallottak az újról, azt mondták, hogy maga roppant izléstelenül járt el, mert egy olyan lap estjén mondta el kis kritikát megjegyzését, amelyet szintén Princz Gábor pénzelt, vagyis veszélyeztette a *Beszélő* érdekeit. Hát ez a csapda lényege.

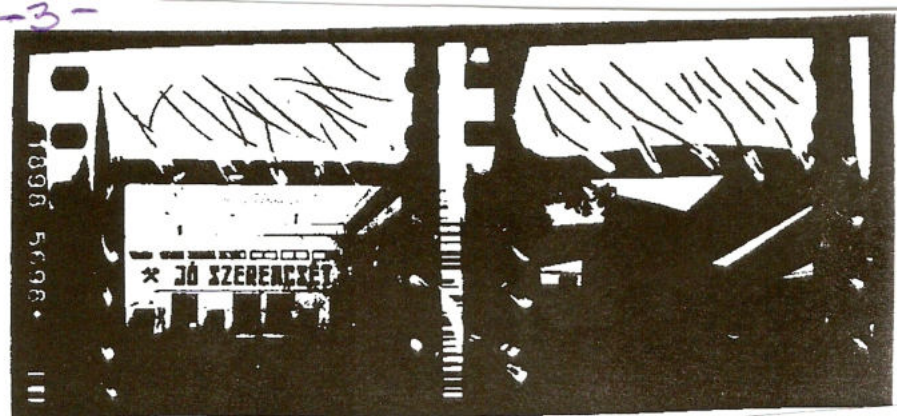
– Élek-halok az ilyen izléstelen viselkedéssért: ezt a kritikát rendkívüli dicséretnek tartom. Az egész Kádár-korszakban izléstelennek tartottak minden olyan magatartást, amely felrúgta a közmegegyezést. Örömmel tölt el, hogy egyre történelmebből kapcsolódhatok korábbi magatartásom pátozáshoz.

„Rossz hatalmi struktúrában a szellem elképesztő kutyaszorítóba kerülhet: nemcsak életéért és munkalehetőségéért kell megálázkodnia, hanem éppen erkölcsi érzéke szolgáltatja ki azoknak, akik pusztá léttükkel tagadják ennek az értéknek a létjogosultságát.”

Elképzelek egy párbeszédet (1975)

– De ha már a pártjáról beszélünk: én elképve nézem azt a feszültséget, amely az SZDSZ, egy volt értelmiségi-központú liberális párt és a magyar értelmiség hangadói közt kialakult. Az SZDSZ azt kéri számon az értelmiségtől, hogy nem támogatja őt, az értelmiségiek meg úgy érzik, hogy rájuk már nincs szüksége ennek a pártnak, mióta hatalomra került, nem számít rájuk, nem kérdezi őket. Most csak ez utóbbiról beszélve: nem értem a panaszt. Nem értem, miért egy párthoz képest kell megvalósítani saját értelmiségi magatartásunkat, annál is inkább, mert híhetetlen mennyiségű elmondandóval van ebben az országban, bízhetetlen mennyiségű norma felelőtlenségre és napi ismételtetésére van szükség, és semmiképp sem arra, hogy saját megkeseredettségünkét és rossz érzésünket ilyen jellegű szemrehányásokban éljük ki. Szeretném tudni, mit gondolt erről, már csak azért is, mert maga nem szokta osztani az értelmiségi önellégültségeket.

– Nem is! 1989 egy nagyon elképzelt és rossz lelkiismeretű humanizálásról talált itt. A Kádár-rendszert, legalábbis a „táborhoz” képest, nagyon magas szinten gondoskodott az értelmiség szellemi igényeiről, de létbiztonságáról is. Cserébe megkövetelte a hatalom elfogadását, miközben nagy mértékben lehetővé tette az értelmiség számára a morgungolást. Elementáris és sokszor idézett élményem volt, amikor 1981-ben, a *Beszélő* első számának megjelenésekor egyik nagyon színvonalas és tisztességes írónak azt mondta nekem, hogy ezzel mindent veszélybe sodortatok, amit eddig elértünk: miattatok nem lesz ezután se Kafka, se Proust, se Joyce, se Beckett. Vagyis a létbiztonság nevében elítélte a kritikai alapállást. A rendszerváltozás után azonban ez az értelmiség nem fogadhatta el saját korábbi magatartását. Szülélnia kellett, utólag, valamilyen múltat: mindenki ellenálló lett, még Hernádi Gyula is, aki az 1979-es ellenzéki aláírók idején azt terjesztette barátai körében, hogy az egész akció az én mesterkedésem: a KGB megbízásából így akarom megdönteni Kádárt. Közöltem is vele telefonon: jól esik, hogy a Szovjetunióknak ehhez szerintem rá van szüksége, mert ez jelzi, hogy milyen fontos embernek tart. Az értelmiség nyomorára jellemző, hogy Konrád György, az évtizedeken át elítült ellenzéki író most egyetlen közéleti botlásának ügyében éppen ettől a Hernáditól kér erkölcsi bizonyítványt. Ez csak úgy eszembe

Lugosi László fotográfiája

jutott. A tájékozódást tovább nehezíti, hogy a gazdasági kényszerek folytán nem úgy alakultak a dolgok, ahogy azt mindenki, az értelmiség is várta 89-ben: hogy régi biztonságunk megmarad, és még szabadságunk is lesz; szídhajuk is azt, aki ellen eddig legfeljebb csak morogtunk. Nem így történt. Szegényebbek lettünk. Ez rendkívüli családost okozott. Márpedig a családost nem lehet úgy megélni, hogy én ugyan eléggé bírálható módon viselkedtem 30-40 évig, de azért mégis jobbat érdemlek. Ezt csak úgy lehet megélni, ha azt mondják, én, minthogy már a Kádár-rendszerben is pompásan viselkedtem, nem ezt érdemlem. Az a reflexiók nélküli pátozás, amellyel az értelmiség jelenleg a bajokat szemléli, a korábbi pátozások helyett van. Mind azt, amit korábban elmulasztottak, most ugyan leírják, de abból a boldogtalan tudatból kiindulva, hogy egész életükben a szabadságot várták, és ehelyett negyven százalékot le akarnak vonni a honoráriumukból, napi megélhetési gondjaik vannak, rákényszerítik őket arra, hogy kurtatórium állásokkal prostituálódjának, noha ők mindig is ezt a pártot támogatták, barátok is voltak, és most teszik, hogy bántanak velük. Azt hiszem, a Kádár-rendszer ebben a vonatkozásban mutatkozik a legártalmasabbnak: megszűntette a forradalomban felerősödött citoyen-reflexeket, az ár ellen úszás hajlamát és képességét. A Kádár-rendszer széles rétegek számára lehetővé tette, hogy jó lélekkel prostituálódjának. És amikor 89-ben a számla benyújtódott, megbolydult a jó lelkiismeret. Ezt elfojtandó pedig kialakult egy szabadságpátozás, amely saját múltját törölte el elsőként. Ez a pátozás üres, mert sem a saját múltját, sem az országával nem számolt, ehelyett a pillanatnyi helyzetet szemben állít fel abszolút követelményeket, anélkül, hogy igazi kritikai álláspontra eljutna.

– De miért nem képes letérni a kritikai magatartás erről a sínről?

– Mert az új szerep megteremtéséhez citoyennek kellene lenni. A burzsoáz, az alattvaló, vagy nevezük egyszerűen csak állampolgárnak, nem szerepet teremt, hanem a társadalmi munkamegosztásban betölti a rá kirórt szerepet, ha egyáltalán ezt megengedik neki. Az értelmiségnek most még az a sérélmise megvan, hogy sokszor úgy érzi, nem engedik meg, hogy betöltsse a szerepét. Az új tulajdonviszonyok kialakítása, a tökekonzentrációs folyamat, az átértékelődés, amely azért szépen megy át a hatalomátvitellel – ezek a tételek állnak a politika érdeklődésének középpontjában, és nem értelmiségi feladatok kialakítása képezi legfőbb törekvését. Márpedig az értelmiség azt szokta meg, hogy megmondják, mi a szerepe. Ezért tartom meghatározónak a Kádár-rendszert. Rám mint publicistára nézve pedig ebből az következik, hogy tudomásul vegyem: a citoyenségi hiánya objektív korlát. Döröghetek én bármi ellen, de kötelességem beleképzelni magam azok helyzetébe, akiknek ezzel a korláttal számolniuk kell.

– Tudja, én hajlandó lennék eltekinteni a hamuszórástól, mint ahogy a rendszerváltás után is hajlandó voltam a 89 után választott magatartás függvényében elfelejteni sokaknak a Kádár-rendszerben tanúsított majd minden megalkuvását. Nekem elég, ha valaki most újra építi önmagát, ha most tanúsít olyan magatartást, amelynek hitele van számomra.

– Félreértett. Nincs unalmasabb, mint ha valaki folyton féltéglával verdesdi a kebelét. Én nem ezt várom, csak megpróbálnam megmagyarázni, hogy az értelmiség nagy része miért nem jut el ma sem egy kiegyensúlyozott és sokrétű kritikai magatartáshoz: mert leszokott róla. Azt állítom, hogy a jelenlegi magatartásukkal nagyon sokan, öntudatlanul is, olyasmint akarnak pótolni, amit korábban elmulasztottak.

– De akkor tele kellene hogy legyen kritikával minden!

– Tele is van! Csak éppen ennek a kritikának a színvonalát, a *gleichschaltottság* megdöbbenő. Egyik Bokros Lajosról szóló cikkemben, amely a kötetben is benne van, azt írtam, hogy éppoly árnyaltanul bírógöncs ellen, ahogy korábban árnyaltanul bíroltattak. Mintha csak tovább működne a központilag irányított hangulat-kidáradás. Nincs megemészve az a 65-től 89 tartó időszak, amely felzabolta a citoyenségi lehetőségeit. Majd jött egy békés fordulat – szerintem jobb lett volna, ha nem lett volna olyan korlátlanul békés, noha én sem szeretem a vérontást –, melynek során mindenféle szarrakásokat ibolyaillattal hintettek meg. Semmiféle felelősség- és kockázatvállalásra nem kényszerült a senki, semmiféle erkölcsi katarzissal nem kellett végbemennie ahhoz, hogy bárki az új rendszer polgárává váljon. Most egyre inkább rehabilitálódnak nemcsak Kádár-korszakbeli magatartások és reflexek, hanem az életutak is. Ez oda vezet, hogy megmarad annak a komplex valaminek az emléke, amelyben a legerősebb komponens a társadalmi biztonság és a morgungolás közössége volt. Most a morgungolásból ugyan üvöltözés lett, a biztonság viszont megszűnt. Ez utóbbiért ki mást vádolnának, mint a hatalmon lévő kormányt? Miért nem gondoskodtok rólunk, hiszen mi kedveltünk és segítőtűnt benneteket?

– De miért nem képes letérni a kritikai magatartás erről a sínről?

– Mert az új szerep megteremtéséhez citoyennek kellene lenni. A burzsoáz, az alattvaló, vagy nevezük egyszerűen csak állampolgárnak, nem szerepet teremt, hanem a társadalmi munkamegosztásban betölti a rá kirórt szerepet, ha egyáltalán ezt megengedik neki. Az értelmiségnek most még az a sérélmise megvan, hogy sokszor úgy érzi, nem engedik meg, hogy betöltsse a szerepét. Az új tulajdonviszonyok kialakítása, a tökekonzentrációs folyamat, az átértékelődés, amely azért szépen megy át a hatalomátvitellel – ezek a tételek állnak a politika érdeklődésének középpontjában, és nem értelmiségi feladatok kialakítása képezi legfőbb törekvését. Márpedig az értelmiség azt szokta meg, hogy megmondják, mi a szerepe. Ezért tartom meghatározónak a Kádár-rendszert. Rám mint publicistára nézve pedig ebből az következik, hogy tudomásul vegyem: a citoyenségi hiánya objektív korlát. Döröghetek én bármi ellen, de kötelességem beleképzelni magam azok helyzetébe, akiknek ezzel a korláttal számolniuk kell.

„A rabló azt állítja, hogy a rablás mindenkinél jó: a rablónak azért, mert gyarapodik tőle, a megrablottnak pedig azért, mert védekezésére kényszerülve nem petyhüdik el.”

Trilógia a rablásról (1995)

– Még egyszer kérdezem: ha tisztában van például azzal, hogy a mára kialakult laptulajdonosi rendszer megfojtja a sajtó- és véleménynyilvánítási szabadságot, vagy azzal, hogy a televízió jelenleg is talán jóvendőbeli elnöke normálisnak tartja a korrupció intézményesítését, ez miért nem elég magának?

– Nekem elég, és ezennel ezt az interjút is felhasználom a dörgésre: el velük! Én követelem, hogy hozzanak olyan törvényt, amely bármiféle monopóliumot kizárja a sajtó- és televízió-területen. Ez kívánom, hogy a pártok találjanak olyan szakértőket, akik megtalálják nekik azokat a tisztességes embereket, akiket rá lehet bízni, hogy pályázzanak meghatározó posztokért. Mégis korlátozza a páto-

zomat, hogy tudom, eljutottunk a züllésnek arra a fokára, hogy bizonyos funkciók elvállalása a tisztességtelenség hírébe keveri az embert. Mert számos intézmény körében hatalmas érdekek szövődtek – a politikusok aktív segédletével, de legalábbis úgy, hogy törvényhozó ellenkezés nélkül eltűrték ezt – hogy a funkcióvállalás ezekben az intézményekben független lelkek számára praktikusán lehetetlennek látszik. Ezért a Gombár Csaba-féle emberek iszkolnak az ilyen feladatoknak még a tájékolásról is, és szerintem nem azért, mert korábban meghurcolták őket, hanem azért, mert már büzik a székek. Publicistaként ilyen helyzetben természetesen követhetünk morális szempontból akár a lehetetlent is. Magatartásom mégis rezignált lesz – noha ez amúgy rendkívül távol áll tőlem –, mert nem hallgathatok arról, hogy olyasmint követek, amiről tudom, hogy embertelen, és ráadásul alig van esély rá, hogy a követeleimnek akár csak egy része is megvalósuljon. A morális szempontokat tehát nem tekintem másodlagosnak, csak tudomásul veszem, hogy bizonyos helyzetekben ezek a szempontok csak egy „akaram, bár lehetetlen” alapállásból fogalmazhatók meg, és legfeljebb azzal az eredménnyel járhatnak, hogy egyre több emberben keltik fel ugyanezt az igényt, és így valódi front támadhat az összefonódottsággal szemben. A jelenlegi helyzetben az az elképzelés ugyanis, hogy ezeknek az új tulajdonos-hatalmasságoknak – a politikussal ellentétben – egyáltalán nincs ellenzékük: részben, mert kiegészítik egymás közt, de azért sem, mert egyaránt befolyásolhatják a kormányhoz és az ellenzékhez közel álló lapokat. Ha ezzel a helyzettel szemben sikerül erőtlen fellépésre képes közvéleményt és értelmiségi ellenzéki magatartást kialakítani, ez még akkor is jelentős fordulat, ha nem jár azonnali eredménnyel.

– És megint nincsenek felelősei annak a folyamatnak, amelynek során idáig jutottunk?

– Felelőse egyértelműen a kapitalizáció. 89 után az alapvető közérzület az volt, hogy a privatizációt semmi és senki sem gátozhatja. És egy olyan országban, ahol nagyon nagy a tökéhiány, ahol nincs tapasztalat a tökétesítésben, és folyamatos kényszerhelyzetek alakulnak ki, és csak korrupcióval és összefonódásokkal lehet. Itt vadkapitalista eredetű tökétesítések folyik, amelyet mindenütt a történelemben nagyfokú embertelenség jellemezett.

– Amit most mond, semmiben sem különbözik attól az általam mélységesen megvetett újkélteti értelmiségi apológiától, amely úgy szól, hogy ami itt folyik, az történelmi szükségesség, és ha akarjuk a végeredményt, tőrjünk el azt is, hogy ilyen. Magyarán tegyük le a fegyvert.

– Én ezt nem mondom! Sőt, azt a mondatot tartom a legnagyobb hazugságnak, amely úgy szól, hogy megérteni valamit annyit, mint megbocsátani. Tehát ha az okokat próbálom a magam számára megmagyarázni, az nem azt jelenti, hogy helytelen is a dolgot. És tudomásul csak ontológiailag veszem, nem erkölcsi...